

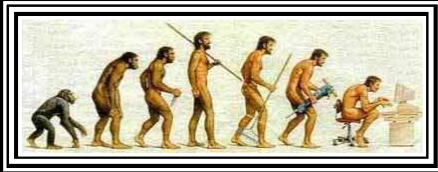
ETİK BİYOETİK BİYOTEKNOLOJİ

Tıp Etiği ile İlgili Temel Kavramlar, Türkiye'deki
Genel Durum

Prof. Dr. Nüket Örnek Büken
HÜTF Tıp Etiği AD Başkanı
HÜ Biyoetik Merkezi Müdürü

Kavramlar - Değerler - Tartışmalar

- Etik
- Biyoetik
- Biyomedikal Etik
 - Tıp Etiği
- Araştırma Etiği
- Çevre Etiği
- Etik Bildirgelerin Anlamı
- Farkındalık ve Duyarlılık kazanmak

Etik ya da etik analiz

- Hangi faaliyetler doğru veya yanlıştır, iyi ya da kötüdür, takdiri veya suçlamayı gerektirir?
- “Faaliyetlerin” sorgulaması; rol alan aktörleri, kişisel etkileşimleri ve ilişkileri akla getirir.
- Bir faaliyetin ya da bir kişisel etkileşimin iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğuna hangi ölçütlerle karar vereceğiz?

Etik değerler ve yargılar řu üç alanla ilişkilidir:

- ❑ Neyin tümüyle doğru olduğu hakkındaki yargılar (insan etkinliklerinin amaçları ve sonuçları açısından neyin doğru olduğu anlatılmaktadır)
- ❑ İnsan karakteri hakkındaki yargılar (kişileri takdir edici ya da suçlayıcı yargılar ve karakter özelliklerinin ışığında kişilerin davranışları hakkındaki yargılar ya da bunların yokluğu)
- ❑ Ahlaki sorumluluklar hakkındaki yargılar (ne yapmalı ve yapmamalıyız, başkalarına nasıl davranmalı ya da davranmamalıyız?)

Değer sorunlarının çözümünde **özne-nesne,** **amaç-araç** ayrımı

Değerlerimizin öznesini birey, insan oluşturmaktadır. Bu anlamda da nesne oldukça çeşitlidir ve kişilere göre de değişmektedir. Tıbbi etik bağlamında baktığımızda özne hekim olduğu zaman onun nesnesini; hasta(lar), cerrahi bir teknik, bir ilaç oluşturabilir.

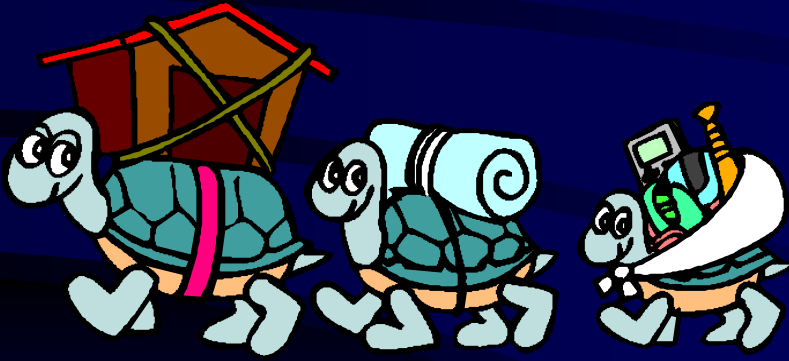
Ele almamız gereken bir başka nokta ise etik sorunların çözümünde amaç-araç ayrımıdır. Klinik tıp uygulaması açısından amaç, hekim için her zaman hastanın tedavi edilmesidir.

BİYOETİĞİN ALT KAVRAMLARI

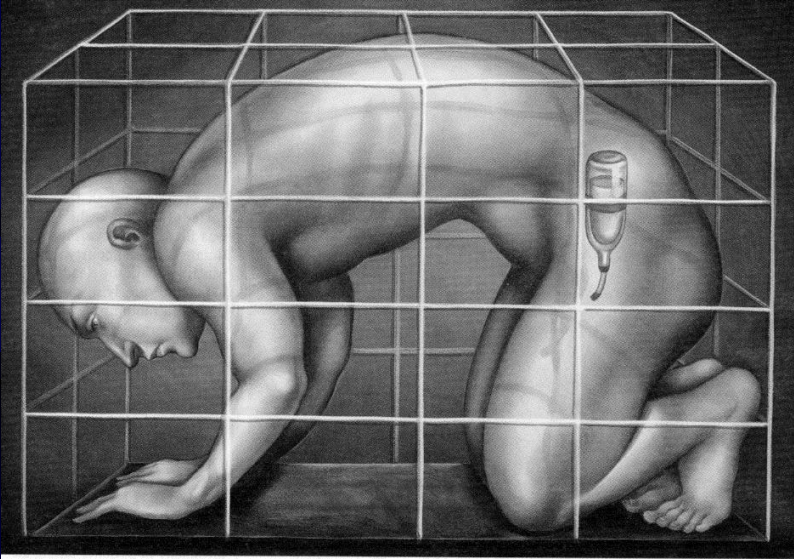
- Tıp Etiği
- Hemşirelik Etiği
- Sağlık Etiği,
- Çevre Etiği
- Klinik Etik
- Biyomedikal Araştırmalarda Etik
-

ETİK DEĞERLENDİRME

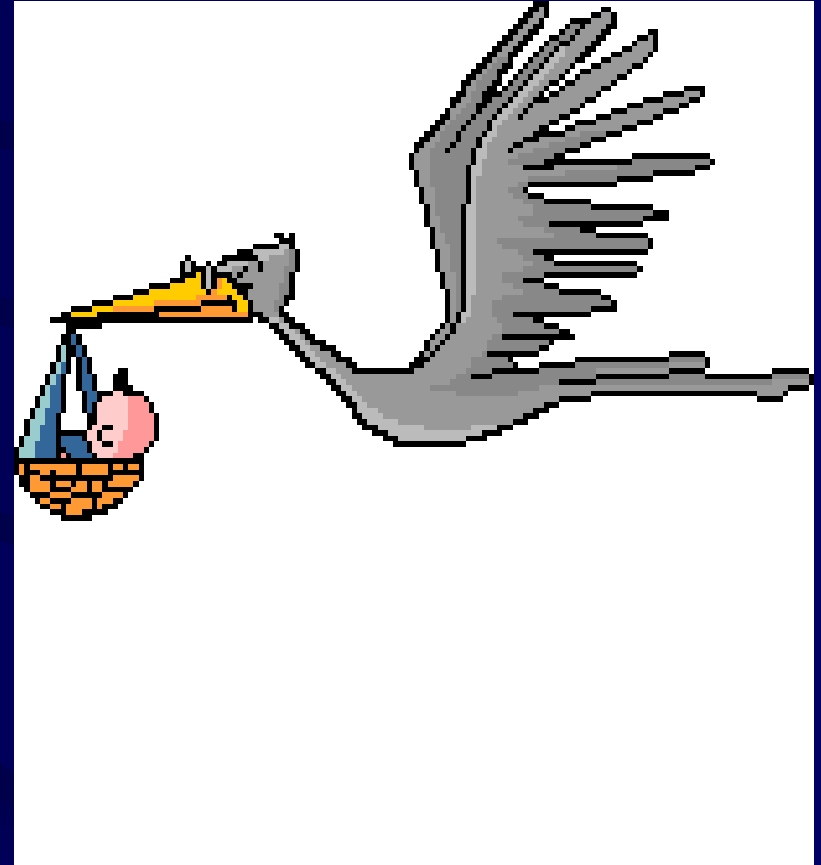
- İçgörüř sağlar
- Algılamaya yardımcı olur
- Öngörüře zemin hazırlar.

BİYOETİK

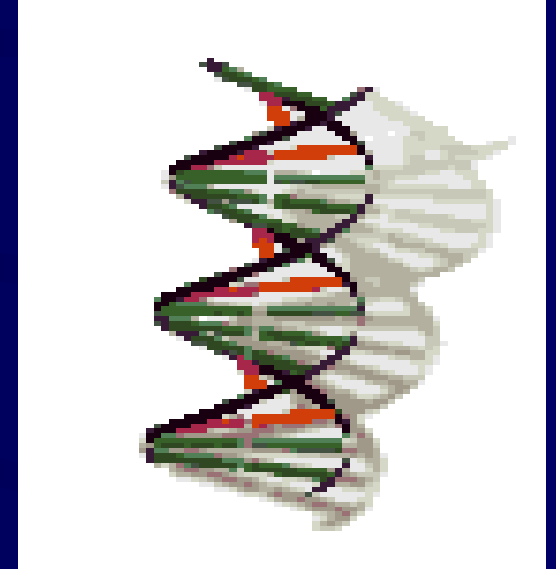

- Etikle canlılık bilimlerinin kesişme kümesi
- Bir sorgulama ve düşünme alanı
- Bir akademik disiplin
- Politik bir güç

Kök hücre araştırmaları, insan klonlanması

Biyoteknoloji, genetik

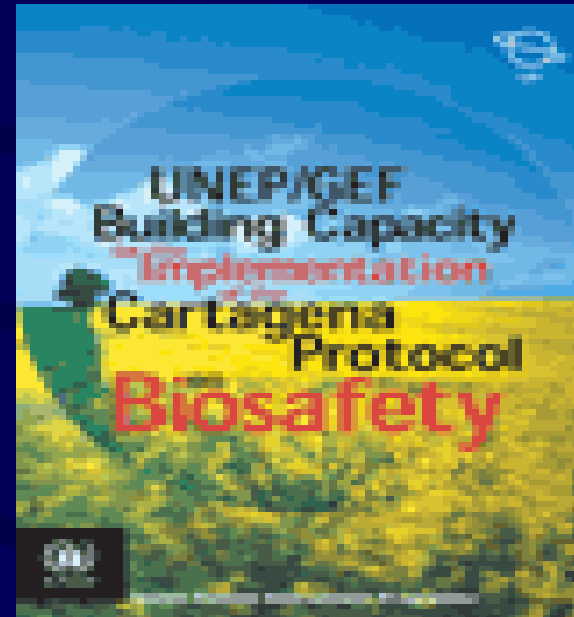
Biyogüvenlik ve çevre konuları

Hayvan Hakları

Genetiđi deđiřtirilmiř hayvanlar, bitkiler

Biyoetiğin Temel Soruları

Yaşam, sağlık bilimleri ve biyoteknolojideki gelişmeler karşısında

- Ne yapılmalıdır? Neye nereye kadar izin verilebilir? Yapılması mümkün olan her şey yapılmalı mıdır, yoksa bir sınırlama getirilecek midir? Nasıl?
- Gerekli olan ile olmayan, izin verilebilir olan ile olmayan arasındaki sınır nasıl temellendirilebilir? Neyin yasaklanması nasıl temellendirilecektir?

Küreselleşme, Kùltùrlèrarasù Çatışmalar, Kùltùr emperyalizmi...

- Sınırların aşılması söz konusu olduğunda, bazı yüzleşmelerin ve çatışmaların ortaya çıkması doğaldır.
- Gelişmiş ùlkelerde geçerli olan değerler ile gelişmekte olan ùlkelerde yaygın olarak kabul gören değerler bazen birbirlerine taban tabana zıt olabilmektedir.
- Biyoetik açısından bu **kùltùrlèrarasù etkileşimin**, gelişmiş ùlkelerin uzmanlık birikimi ve geniş kaynakları ile gelişmekte olan ùlkeler üzerinde yeni bir tür **kùltùr emperyalizmi** yaratacağı uyarıları yapılmaktadır.

Biyoetikte Sorun Kümeleri

Günümüzün bilimsel teknik ve sosyokültürel gelişmelerinin ortaya çıkardığı etik sorunlar

- Prenatal Tanının kullanımı, IVF- ET süreci ve etik sorunları,
- Organ ve doku transplantasyonunun getirdiği etik sorunlar,
- AIDS olgusunun biyoetik boyutları,
- Araştırma etiğinin içerdiği sorunlar,
- Klinik araştırmalarda hasta ve denek hakları,
- İnsan genomuyla oynamanın sınırları,
- Biyolojik ürünlerin patent hakkı,
- DNA veri bankaları
- Kürtaj uygulaması ve getirdiği etik sorunlar,
- Tele - doktorluk uygulaması

Yüzyıllar boyunca değişmeyen günümüze kadar gelen klasik etik sorunlar

- Ötanazi (hep öyle adlandırılmamış olsa da)
- Hasta sırrının saklanması
- Öjeni (kalıtsal soyluluk)
- Sağlığı koruma amacıyla yapılan zorunlu uygulamalar ...

Bilimin ve biyomedikal teknolojinin etkisiyle değişime uğramış etik sorunlar

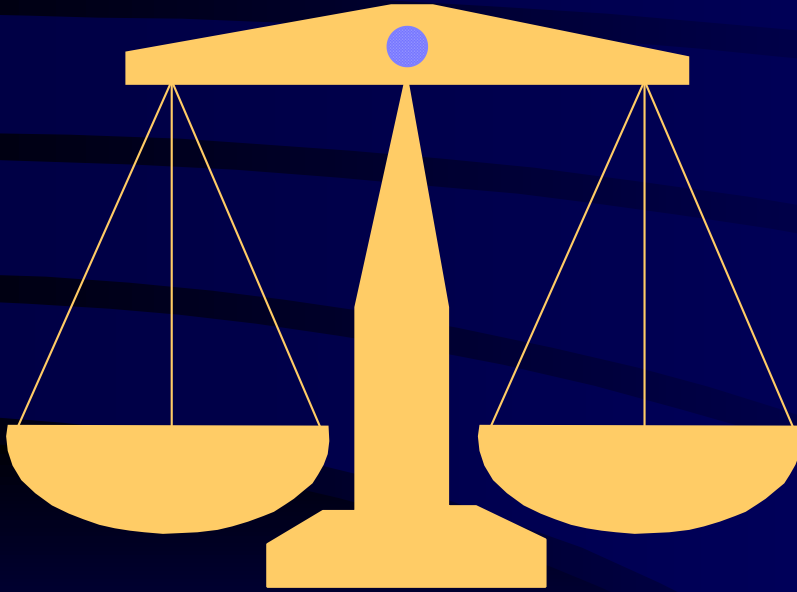
- Yaşam ve ölümle ilgili tanımlardaki değişikliklerin getirdiği sorunlar,
- Hasta bilgilerinin merkezi bilgisayarda saklanmasıyla “hasta sırrını koruma”nın güçleşmesi
- Kalıtsal hastalıklarda koruyuculuk
- Gebeliğin sonlandırılması,
- Doğuştan sakatlığı olan bebeklerin durumu

TIP ETİĞİ NEDİR?

- Tıp etkinliği sırasında hekim-hasta ilişkisinde ortaya çıkan ahlaki değeri sorunlarını inceleyen, değeriendiren bir disiplindir.
- “Tümüyle olanaklı olan” ile “izin verilen” arasındaki farkı belirler, sınırı çizer.

Biyomedikal Etiğin Dört Temel İlkesi

- Yarar sağlama ilkesi
- Zarar vermeme ilkesi
“primum non nocere”
 (“önce zarar verme”)
- Özerkliğe saygı ilkesi
(Aydınlatılmış Onam
uygulaması)
 - Adalet ilkesi

Özerklik Nedir ?

- Özerklik, bireyin özgür ve bağımsız olarak kendi başına düşünebilme, kendi hakkında karar verebilme ve bu karara dayanan bir eylemde bulunabilme **yeterlik ve yetkinliğidir**.
- Özerklik insan oluşla ilgili temel niteliklerden biridir. İnsan olmanın önemli öğelerinden biri olarak özerklik, tüm insan haklarının da temel dayanağıdır. **Özerkliğe saygı ilkesinin** geçirdiği süreç **hasta haklarının** gelişimine koşut olmuştur.

Özerklik kavramı her biri içerik yönünden birbirini tamamlayan üç öge içermektedir:

- **Özerk Birey:** kendi değer, inanç ve yaşam hedeflerini koruyarak, koşullara uygun biçimde, akılcı-özgür eylem ve seçimde bulunabilen bireydir
- **Özerk seçim:** bireyin, kendi yeterlik ve özgür koşulları içinde akılcı karar ve eylemlerini belirlerken yapmış olduğu seçimdir
- **Özerk eylem:** baskı, zorlama, aşırı etkileme ve hileden uzak ; amaçlı, bilinçli, istekli eylemi tanımlamaktadır

Aydınlatılmış Onam

Aydınlatılmış Onam uygulaması, **bilgilendirme** ve **onam alma** gereğinin tıp alanındaki yansımasıdır. Bu uygulamada hasta, hastalığının ne olduğu, hangi tedavi seçeneklerinin bulunduğu, bu seçeneklerin neler olabileceği konularında bilgilendirildikten sonra, kendisinden bir seçim yapması istenir. Kendisine verilen bilgileri, yapacağı seçimin anlamını anlayabilen ve bunu dile getirebilen hastanın, yani yeterliği olan bir hastanın kararına saygı gösterilir ve ona uygun davranılır.

Aydınlatılmış Onamın Temel Özellikleri

- Hasta onam verme yeterliğinde olmalıdır
- Onam özgür ve gönüllü olarak verilmelidir
- Onam açık olmalıdır. Tıbbi ilişkide haklar yaratan onam Açık onamdır. Açık onam, gönüllü ve aydınlatılmış onam demektir. Böylece sağlık çalışanları üzerinde haklar yaratılmış olmaktadır.
- Onam yalnızca aydınlatılan konu üzerinde önerilen tedavi ya da işlem için geçerlidir.

Klinik etik değerlendirme

Tıbbi Belirleyiciler

- Mevcut tıbbi durum,
- Acil bir durum mu, kronik ve geri dönüşümsüz bir durum mu?
- Önerilen tedavi, amacı, riskleri, alternatifleri, başarı şansı
- Hastanın hekiminin ve konsültan hekimlerin görüşleri

Hastanın Tercihleri

- Hastanın kişiliği, değerleri
- Hastanın istedięi seçenekler,
- Özel öneriler, talimatlar
- Verilen bilgi ve bu bilgiyi anlama kapasitesi
- Karar verme kapasitesi
- Yetersiz ise vasisi kim?

Yaşam Kalitesi

- Hasta nasıl tanımlıyor?
- Tıbbi ekibin görüşleri
- Hastanın yakınları bu konuda neler düşünüyor?
- Tedavi başarılı olsa bile olası fiziksel, sosyal ve mental yetersizlikler riski var mı?
- Hastanın palyatif tedavisi için planlar

Vakayı Çevreleyen Dış unsurlar

- Aile? Durumu anlıyorlar mı?
- Dini inanışlara dayanan yasaklamalar
- Bakımın maliyeti kararda baskı yaratıyor mu?
- Mahkeme kararları
- Toplumun konuya yaklaşımı
- Yasalar, kurum politikaları

Karar kimin?

- Hasta?
- Hasta yakını ?
- Hekim ?
- Sağlık ekibi?
- Hastane ?
- Sağlık sistemi ?
- Sigorta şirketi ?
- Hastane etik kurulu ?
- Dini otorite?

Biyotıp alanında çalışanların zorlukları

- Eğitim ve sürekli mesleki eğitimdeki yetersizlikler
- **Tıbbi teknolojideki çok hızlı gelişmeler**
- Çalışanlar üzerindeki olağanüstü medya baskısı
- Etikolegal düzenlemelerin olmaması/bilinmemesi/sık değişmesi
- **Yüksek tazminatların cazibesi ve avukatlar lobisinin ağırlığının artması**
- Biyotıp alanına özgü, sistemden kaynaklanan tüm olumsuzlukların sorumluluğunun bu alanın çalışanlarına yüklenmesi...

CANKURTARAN SANDALI

- Batan gemiden son anda kurtulanlarla birlikte geminin cankurtaran sandalının içindesiniz. Birlikte olduğunuz kişiler ve siz boğulan yüzlerce yolcudan geriye kalan bir avuç insansınız. Siz **başarılı bir hekim ve virologsunuz**, yolculuk sırasında AIDS hastalığının tedavisini keşfetmiş bulunuyorsunuz.
- Sizi kurtararak sandala binmenizi sağlayan, **alkolik** olduğu ve bu nedenle KC **sirozuna** tutulduğu her halinden belli olan bir **gemi görevlisi**, ancak sandalda elektronik cihazlar, küçük motorlar ve gemicilik konusunda bilgisi olan tek kişi de o. Şu anda da sandalın henüz çalışmaya başlamamış motoruyla uğraşıyor.

- Gemi görevlisinin yanında geminin bağlı bulunduğu **fırmanın milyarder sahibi** bulunuyor. Bu kişi mafya ile olan ilişkileri ve küçük erkek çocuklara düşkünlüğü ile tanınıyor.
- Firma sahibinin yanında uyuşturucu bağımlısı **37 haftalık hamile kızı** yatıyor. Hekim olarak siz onun doğumuna yardım ediyorsunuz ve doğan **bebeğin Down sendromlu** olduğunu anlıyorsunuz. Ancak bebeğin başka bir sağlık sorunu bulunmuyor.

- Sandalda ayrıca battaniyesine sarılmış, **kan kanserinin son döneminde olan bir kız çocuğu** ile **köpeği** bulunuyor. Kız ve tüm ailesi, onun son dileğini yerine getirmek için bu geziye çıkmışlar ve gemi işletmesi onlara bu yolculuğu bedava yapma şansı tanımış. Şu anda küçük kızın ailesindeki herkes ölmüş bulunuyor. Küçük köpekse gemi patlayıp batmadan önce havlayarak yolcuları uyarmış, sandaldakiler bir anlamda yaşamlarını onun bu erken uyarısına borçlular.

- Sandalın bir başka yolcusu **dünyaca ünlü bir tenor**, bir gece önce tüm yolcuları sesiyle büyüleyen tenor ne yazık ki hastalık düzeyinde şişman, bu nedenle sandal onun bulunduğu tarafa yatıyor.
- Son olarak da sandalda **dünyaca ünlü bir misyoner hanım** var. Tüm insanlık onun fakir ve kötü durumdaki insanlar için yaptığı fedakarlıkları takdir ediyor.

- Her ne kadar sandal çok yüklüyse de yeterince gıda ve su var. Gemi görevlisi birazdan motoru çalıştırabileceğini, radyonun da yarına dek tamir edilebileceğini bildiriyor.
- Tam bu sırada siz kolunuzda, iki gün önce üzerinde çalışmakta olduğunuz, çok bulaşıcı, öldürücü ve yumurtlama süresi çok kısa olan bir virüsle bulaştığınızı gösteren bir deri belirtisi farkediyorsunuz. Sandaldakilerin tümüne hastalığın bulaştığını anlıyorsunuz. Uygun tedavisi yapılmazsa bu hastalık kısa zamanda tüm sandaldakileri öldürebilir.

- Siz basit bir tedavi yöntemi keşfetmiş durumdasınız. Bu yöntem o kadar basit ki onu bu sandalda bile uygulayabilirsiniz. Ancak serum hazırlamak için birisinin kendisini feda etmesi gerekiyor. Çünkü serum elde edeceğiniz memeli canlıya öldürücü bir madde vermeniz gerekiyor. Üstelik elinizdeki malzeme yalnızca dört kişiye yetecek kadar serum hazırlamanıza olanak veriyor.

- Bu kötü haberi sandaldaki arkadaşlarınıza verdiğinizde, alkolik gemi görevlisi kendisinin bir **yehova şahidi** olduğunu, kurban olarak seçilmeyi kabul ettiğini, serumdan da istemediğini bildiriyor. Ancak ötekiler bunu kabul etmiyorlar, çünkü onun bilgisi olmaksızın içinde bulundukları durumdan kurtulma şanslarının olmayacağını düşünüyorlar. Hatta istemese bile onun ilk tedavi edilmesi gereken kişi olduğunu ve zorla tedavi edilmesi gerektiğini savunuyorlar. Gemi görevlisi ise böyle bir durumda kendisini sandaldan atacağını, çünkü **inancına göre eğer serumu alırsa ilahi bağışlamadan yararlanamayacağını söylüyor**. Bu arada alkol çekilme belirtileri göstermeye başlıyor.

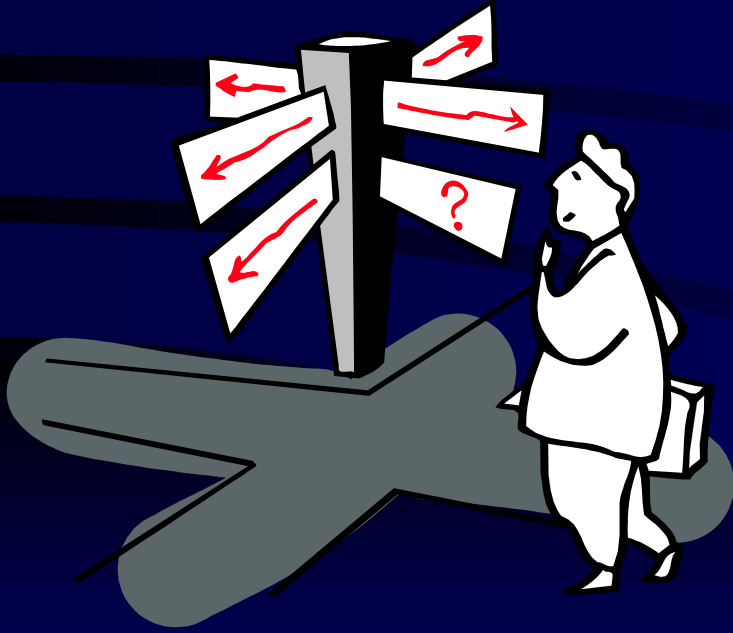
- Misyoner bayan kendisini kurban olarak sunuyor, ancak siz bu önerinin de tartışmaya açık olduğunu düşünüyorsunuz. Kanserli kızın ya da küçük köpeğin seçilmesi konusunda öneriler de var. Bu arada anne uyuşturucu krizine giriyor, bebeği ise benzer bir krizin eşğinde.
- Gemi işletmesinin sahibi size, kendisini ve kızını kurtardığınız takdirde tüm araştırmalarınıza yetecek maddi desteği sağlayacağını, aksi takdirde adamlarını sizi öldürmeleri için göndereceğini bildiriyor. Ayrıca sandalın, yiyeceğin ve tıbbi malzemenin sahibinin kendisi olduğunu vurguluyor.

- Tenor pek sesini çıkarmıyor ve kimin seçileceğini düşünüyor. Küçük köpek kızın elinden kurtuluyor, gelip elinizi yalıyor. Hava bir fırtınanın yaklaştığını bildirir biçimde kararıyor ve yağmur yağmaya başlıyor.
- Denizde iki köpekbalığı sandala doğru yaklaşıyor. Tenor, Lucia di Lammermoor'un mezarlık sahnesinden Edgar'ın "Tu che a Dio" ariasına başlıyor.

- **HEKİM OLARAK SİZ SERUM ELDE ETMEK İÇİN KİMİ KULLANDINIZ?**
- **ELDE ETTİĞİNİZ SERUMLA HANGİ DÖRT KİŞİ KIYIYA ULAŞTI?**
- **NEDEN?**

ETİK KURULLAR

Etik konuları tartışma, analiz etme ve bu konularda politikalar üretme platformu oluşturmada etik kurullar ilk adımdır

BİYOETİK KURULLAR KURMA NEDENLERİ

Hiçbirimiz hepimiz kadar iyi değiliz !..

Etik Kurullar

- İlgili uğraş alanının uygulaması sırasında ortaya çıkan değer sorunlarının saptandığı, tartışıldığı, bu sorunlara çözüm önerilerinin getirildiği örgütsel yapılardır.
- **Etik kurulların amacı** süregiden uygulamaların ya da çatışmaların neden olduğu etik sorunları tanımlamak /çözüm önermek olduğundan ve önerileri de danışmanlık rolüne uyduğundan, kararlar alınırken göz önünde tutulması gereken temel kaygı, **engellemek ve kontrol altına almaktan çok, yapıcı eleştiriler ve uygulanabilir öneriler getirmek** olmalıdır.
- Etik açısından uygun davranışta bulunmak ve edimlerini haklı temellere dayandırmak isteyen danışan kişilere, bunun bilgisini sağlayarak yol göstermek, ona yararlı olmak hedeflenmelidir.

BİYOETİK KURULLARIN DÖRT BİÇİMİ

- Politika-Belirleyen ve/veya Danışman Kurullar (PBD)- Ulusal Etik Kurullar
- Sağlık Çalışanı Birliği Kurulları (SÇB)
- Sağlık hizmeti / Hastane Etik Kurulları (HEK)
- Araştırma Etik Kurulları (AEK)

Biyoetik kurullar kurmayı desteklemek ve ilgiyi koruyabilmek için gereken sekiz yapısal değişken

Richard A. Mc Cormick

- Sorunların Karmaşıklığı
- Seçenek Sıralaması
- Araştırma ve Sağlık Hizmetleri Kurumlarının Korunması
- Klinik Kararlarda Hükmün Niteliği
- Hasta Özerkliğinin İfadesi ve Önemi
- Ekonomik Kaygıların Ortaya Çıkışı
- Bazı Grupların Dini İnançları
- Kamuoyundan Etkilenen Bireysel Kararlar

Etik kurullar

- Gönüllü katılımcının hakkını korur.
- Kuruluşu (kurumu) korur.
- Sorumluluk, kabahat ve suçu paylaşır.
- Kamuoyunun endişesini azaltır.
- Sahtekarlığı engeller.
- “Maskeli” pazarlama taktiklerini önler.
- Ciddi tersliklerden haberdar olur.
- Yüksek standart oluşmasını sağlar.

Biyotıp Alanında Çalışan Profesyonellerin Sorumluluğu

- Profesyoneller etik sorumluluklarının farkına varmadıkça, hiçbir düzenleyici sistem uygun şekilde çalışamaz.
- **Fazladan yapılacak düzenlemelerin bir tehlikesi de profesyonellerin kendi sorumlulukları yerine, düzenlemelerle uyumlu olmaya dikkat sarf etmeleri yüzünden, ahlaki sorumluluk duygusunun göz ardı edilebilecek olmasıdır.**

TEŞEKKÜR EDERİM...

***If you have integrity,
nothing else matters.***

***If you don't have integrity, nothing else
matters.***